

## KÖNYVISMERTETŐK

**Bóna Judit:**

*Női beszéd – férfi beszéd a fonetikai és pszicholingvisztikai vizsgálatok tükrében*

**Akadémiai Kiadó, Budapest, 2016.**

A nők és a férfiak beszédbeli, nyelvhasználatbeli különbségeivel több tudományterület is foglalkozik: szociolingvisztika, pszicholingvisztika és fonetika. A kötet bevezetője átfogó képet ad ezen kutatások főbb eredményeiről. A szociolingvisztikai kutatások kimutatták, hogy a nők nyelvhasználata általában választékosabb, udvariasabb és konzervatívabb; ellenben könnyebben képesek alkalmazkodni az újabb nyelvi változatokhoz. A nők és a férfiak társalgási szokásai is eltérőek: a nők inkább kérdeznek, mint kijelentenek; partnerorientált és kooperatív attitűd jellemzi őket. A pszicholingvisztikában is számos szempontból vizsgálható a nők és férfiak beszédének eltérése: beszédtervezési sajátosságok, olvasás, idegennyelv-tanulás, anyanyelv-elsajátítás és nyelvi zavarok előfordulása. A beszéd akusztikai vizsgálata szintén rámutat a női és férfi beszéd különbözőségére: az eltérő alaphangmagasság laikusok számára is jól érzékelhető, különbségek lehetnek azonban a zöngemínőségben, intonációban, tempóban stb. A két nem közti eltérések egyrészt biológiai okokra vezethetőek vissza, de a társadalmi különbségek is jelentős befolyással bírnak a beszédre.

A kötet a női és férfi spontán beszéd hasonlóságait és különbségeit mutatja be objektív akusztikai fonetikai mérések és pszicholingvisztikai elemzések segítségével. Három életkori csoportot vizsgál: gyermekeket (9–10 évesek), fiatal felnőtteket (20–32 évesek) és időseket (66–90 évesek). Az egyes életkori csoportok összevetése lehetővé teszi, a nemek közti különbségeken túl az életkori eltérések bemutatását is. Összesen több mint 40 000 adatot dolgoz fel különböző statisztikai módszerekkel. Elemzi a beszédproduktív stratégiákat, a beszéd temporális kereteit, illetve a beszéd érthetősége szempontjából legfontosabb beszédhangok (magánhangzók és felpattanó zárhangok) akusztikai-fonetikai sajátosságait. Szándékoltan olyan kérdéseket vizsgál, amelyek korábban kevésbé jelentek meg a női és a férfi beszéd összevető vizsgálatában, és nem célja olyan sokat kutatott és sokak által bemutatott kérdések elemzése, mint például az alaphangmagasságbeli különbségek.

A beszédproduktív folyamatok leginkább a megakadásokon keresztül elemezhetőek, ezért a különböző típusú megakadásjelenségeket (bizonytalan-sági és hiba típusú megakadások) vizsgálja gyakoriság, illetve fonetikai saját-

tosságok (például időzítés) szempontjából. Általánosságban elmondható, hogy az életkornak jelentősebb hatása volt az eredményekre, mint a nemnek. A nem csak néhány esetben befolyásolta szignifikánsan a vizsgált paramétereket. A nem között szignifikáns különbség volt kimutatható a megakadások percnkénti előfordulásában az idősek körében: az idős nők több megakadást produkáltak adott idő alatt. Csak a bizonytalansági megakadásokat nézve (hezitálások, nyújtások, ismétlések, újraindítások, szünet a szóban és tölteléksszók), szintén szignifikáns különbség volt kimutatható az idős nők és férfiak között a gyakoriság (percnkénti előfordulás) tekintetében. A gyerekek csoportján belül a szóban tartott szünetek időtartamát befolyásolta szignifikánsan a nem: a fiúk szignifikánsan hosszabb szüneteket tartottak. Az életkor hatása több esetben eltérő módon jelentkezett nőknél és férfiaknál.

A megakadások nem függetlenek a beszéd temporális jellemzőitől. A beszéd temporális sajátosságai közé sorolható a beszédtempó, az artikulációs tempó és a szünettartás; ezek összefüggésben állnak a tematikus egységek, társalgási fordulók és beszédszakaszok időtartamával is. A női és férfi beszéd kapcsán több sztereotípiát is ismert: a nők többet és gyorsabban beszélnek, mint a férfiak. Ezen közvélekedéseket nem feltétlenül igazolják tudományos kutatások, több esetben eltérő eredményekről olvashatunk. A kötet szakirodalmi áttekintője rávilágít ezekre a különbségekre, és tovább keresi a választ a felmerült kérdésekre a következő paraméterek mentén: társalgási fordulók hossza, tempóértékek (beszéd- és artikulációs tempó), beszédszakaszok hossza, tagoltság, illetve szünettartás (szünetek aránya, időtartama és szünetípusok: néma, kitöltött és kombinált). Az eredmények szerint a társalgási fordulók időtartamát és szószámát sokkal inkább az életkor befolyásolta, mint a nem: a gyermekek társalgási fordulói a legrövidebbek, az időseké a leghosszabbak. A tempóértékek tekintetében szintén az életkor befolyásoló hatása a jelentősebb, a nemek között csak a fiatal felnőttek csoportjában volt szignifikáns különbség: a férfiak artikulációs tempója nagyobb volt. Nem igazolódott tehát az a közvélekedés, miszerint a nők gyorsabban beszélnek. A beszédszakaszok hosszát összevetve, csak a fiatal felnőttek eredményei között volt szignifikáns különbség: a nők beszédszakaszai átlagosan hosszabbak voltak. A szünetek időtartamát tekintve szignifikáns különbség volt mérhető a fiatal felnőttek és az idősek csoportjában is a két nem között: a férfiak beszédében átlagosan a hosszabb szünetek voltak jellemzők.

A kötet szegmentális szinten is vizsgálja a női és férfi beszéd különbségeit. Külföldi szakirodalmak szerint a nők és a férfiak beszéde között elsősorban a magánhangzók és az explozívák akusztikai szerkezetében vannak különbségek, ezért a jelen kötet is ezen beszédhangok akusztikai szerkezetét elemzi. A magánhangzók esetében elsősorban az időtartamot és a formánsszerkezetet szokás vizsgálni. Mivel a szakirodalomban gyermekkorról több adat is van már magyarra vonatkozólag, a jelen kötet a fiatal felnőttek és az idősek csoportjában vizsgálja a nemek közti ejtéskülönbségeit. A korábbi szakirodal-

makkal egyezően az idők hosszabb magánhangzó-időtartamokat produkáltak, és a nők formánsai magasabb frekvenciákon realizálódtak. A fiatal férfiak fonetikailag is párt alkotó rövid-hosszú magánhangzói között kisebb különbség volt mérhető, és a magánhangzók átlagosan kisebb magánhangzótérben realizálódtak, mint a több csoportban. Az explozívák esetében a zöngelkedési időt (VOT) szokás elemezni. A kötet a fentebb említett három életkori csoportban vizsgálja a zöngétlen zárhangok (*p*, *t*, *k*) zöngelkedési idejének alakulását a nem függvényében. A zöngelkedési időt több tényező is befolyásolja: az artikuláció helye, a követő magánhangzó minősége, a beszédtempó, a beszéd típus stb. Korábbi szakirodalmak szerint a férfiak zöngelkedési ideje rövidebb (viszont az artikulációs tempójuk is gyorsabb). A kötet eredményei egyeznek az eddigi szakirodalmakban leírtakkal, a gyermekek esetében azonban még nem alakult ki egyértelműen különbség a lányok és a fiúk ejtésében. A mássalhangzó képzési helye mindegyik életkori csoportban jelentősen befolyásolta a zöngelkedési időket.

A kötet további kutatási irányokat is megemlít, érdemesnek tartja az elemzett beszédanyagok szövegnyelvszemléti vizsgálatát és tartalomelemzését annak kiderítésére, hogy vajon a hosszabb összefüggő beszéd milyen információsűrűséggel jár együtt, van-e különbség a nők és a férfiak, illetve az eltérő életkorú beszélők beszéde között.

A kötet eredményei több gyakorlati területen is felhasználhatók. A nyelvészeti alkalmazásokon túl (szociolingvisztikai, pszicholingvisztikai, fonetikai vonatkozások és kommunikációtan) alkalmazhatóak a kriminalisztikában és a beszédtechnológiában is.

*Huszár Anna*

**Szántó Anna:**  
***Beszédfeldolgozási folyamatok változásai a fejlesztés függvényében***

**Takács Etel Pedagógiai Alapítvány, Budapest, 2017.**

Az olvasás, írás elsajátításának fontos előfeltétele az életkornak megfelelő anyanyelvi képességek megléte. Ezalatt nemcsak a gyermek érthető, tiszta és grammatikailag helyes beszédének kialakulását értjük, hanem a szavak, mondatok, szövegek pontos feldolgozását is. Ide tartozik a beszédészlelés és a beszédmegértés összetett folyamata, amelynek jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni. A beszédpercepció elmaradások negatívan befolyásolhatják az írott nyelv elsajátítását, a szövegértést és az idegen nyelv tanulását is, ezért rendkívül fontos időben feltárni és fejleszteni az elmaradást mutató területeket. Szántó Anna disszertációjában óvodások és első osztályos gyermekek beszédpercepció képességeit vizsgálta, majd a vizsgálati csoportba tartozó

óvodások és iskolások, hét hónapon át tartó fejlesztésen vettek részt, Gósy Mária – Imre Angéla (2007): *Beszédpercepció fejlesztő modulok* című könyve alapján, a szerző által összeállított fejlesztési tervekből.

Az előszó utáni bevezetésben részletes összefoglalót olvashatunk a beszédészlelés és beszédmegértés működésének folyamatáról, fejlődéséről és annak hibás működéséről. A fejezet végén a szerző bemutatja azokat az eljárásokat, teszteseteket, amelyek a hazai gyakorlatban is használatosak a beszédpercepció különböző részterületeinek vizsgálatára.

A kutatás egyrészt kontrasztív, mert különböző korosztályok egy időben nyert vizsgálati eredményeit hasonlítja össze, másrészt longitudinális, mivel ugyanazon gyermekek beszédpercepció képességeit vizsgálja újra egy bizonyos idő elteltével. A kutatásban nagycsoportos óvodás és első osztályos gyermekek beszédészlelési és beszédértési teljesítményét vizsgálta a szerző a GMP-diagnosztikai eljárás 14 résztesztjével. A GMP beszédpercepció diagnosztikai eljárást dr. Gósy Mária fejlesztette ki, amelynek célja 3–14 éves gyermekek beszédpercepció elmaradásának, zavarának és ezek mértékének a feltárása. A vizsgálatban összesen 56 adatközlő vett részt, 28 óvodás és 28 iskoláskorú gyermek, akik azonos kerületben lévő két óvodából és egy iskolából kerültek ki. A kutatás első felére az őszi tanévben került sor, majd mindkét korosztályi csoportból 14-14 gyermek beszédpercepció fejlesztésben részesült hét hónapon át. A többi gyermek nem vett részt foglalkozáson, ők a kontroll csoportba tartoztak. A kutatás második szakasza a tavaszi félévben történt meg, ahol újra felmérték a gyerekeket.

Az év eleji felmérések azt az eredményt hozták, hogy minden korcsoportban a fonetikai észlelés és a beszédhangok azonosítása működött a legjobban a tesztmondatok ismétlésében. Mindkét korcsoportban a fonológiai észlelés átlagos teljesítménye jóval alatta maradt a fonetikai észlelésnek, azonban az életkor előrehaladtával (iskolásoknál) a két folyamat jó működése közötti különbség csökkent, ami azt jelentette, hogy a fonológiai észlelés egyre jobban megközelítette a fonetikait. Mindezek mellett a fonológiai észlelés átlagos teljesítményei mind az óvodás, mind az iskolás korosztályban három év elmaradást mutattak.

A vizuális észlelésben és a ritmusészlelésben az életkorban elvárthoz közeli átlagteljesítmények születtek. A szeriális észlelésben mindkét korcsoportban több évnyi elmaradás volt tapasztalható, és a beszédhang differenciálása még az iskolásoknál is nehézséget okozott.

A szövegértés mindkét csoportnál alacsony szinten működött, a mondatmegértési feladatot a gyermekek sikeresebben oldották meg, főként az iskolás korosztályban. A vizuális és verbális memóriát vizsgáló tesztben a két csoport gyermekei az elvárt eredményeket hozták. A szóaktiválás feladatban az aktivált szavak számában nem találtak különbséget a két korosztály között, ami az óvodásoknál az elvárthoz közeli eredmény, azonban az iskolás korosztályban ez az érték egy évnyi elmaradást mutatott.

Az első teszt felvételét követően került sor – a *Beszédpercepció fejlesztő modulok* című könyv alapján speciálisan nagyobb létszámra összeállított – fejlesztési tervek megvalósítására. Összesen 27 hétre készültek el a tervek, heti bontásban, amely a kötetben a 218. és a 294. oldal között található. Az óvodában a nap folyamán bármikor fejleszthették a gyermekeket, az iskolában napi 5 perc gyakorlási időt tudtak szánni a fejlesztésre. A foglalkozásokat a teljes óvodai, illetve iskolai csoportban tartották meg az óvónők, illetve az iskolai tanítók.

A fejlesztést követően újra elvégezték a GMP-diagnosztika tesztjeit a két korcsoportban. Az óvodásoknál a vizsgálati és a kontroll csoportban is statisztikailag igazolható volt a javulás az akusztikai-fonetikai és a fonológiai észlelésben az év eleji eredményekhez képest. A szeriális észlelés tekintetében csak a vizsgálati csoport esetében igazolható a fejlődés, azonban a gyermekek ennek ellenére sem érték el az életkornak megfelelő eredményt. A szótalálási tesztben is kimutatható volt a vizsgálati csoport fejlődése.

Az iskolás korosztályban szignifikáns javulás volt tapasztalható a vizuális észlelés és a szeriális észlelés feladatokban. A beszédhang-differenciálás próbában mindkét csoport eredményei fejlődést mutattak, azonban a többi területen nem volt statisztikailag kimutatható különbség a két csoport eredményei között.

Összehasonlítva a fejlesztésben részesült óvodások és fejlesztésben nem részesült iskolások eredményeit arra jutott a szerző, hogy szignifikáns különbség volt a szövegértés tekintetében a két csoport között. A fejlesztett óvodások jobb eredményt értek el a nem fejlesztett iskolások csoportjához képest. Az eredmény azért rendkívüli, mert a szövegértés a teljes beszédmegértés folyamatának működését vizsgálja, azaz minden észlelési szintet magába foglal.

Az eredmények tükrében kimondható, hogy az iskolai tanulmányok megkezdése előtt egy évvel fontos volna a beszédfeldolgozási szintek működéséről képet kapnunk, majd az elmaradott területeket céltudatosan fejleszteni. Ebben nagy segítséget nyújt e kötet, melyben kidolgozott fejlesztési terveket kapunk, amely jól használható nagyobb csoportok fejlesztése során.

A kiadványt nem csak nyelvészeknek ajánlom, segítséget nyújthat óvónőknek, tanítóknak, gyógypedagógusoknak, illetve logopédusoknak is – minden olyan szakembernek, aki az iskolakezdési időszak előtt fejleszti, segíti a gyermekeket képességeik kifejlődésében.

*Désfalvi Ildkó*

**Bóna Judit (szerk.):**  
***Új utak a gyermeknyelvi kutatásokban***

**ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2017.**

Az anyanyelv-elsajátítás vizsgálata a 20. században került a nyelvtudomány művelői érdeklődésének a középpontjába – írja a kötet Előszavában Bóna Judit, az *Új utak a gyermeknyelvi kutatásokban* szerkesztője. Azóta a gyermeknyelv kutatása számos változáson ment keresztül, a gyermeknyelvi naplótól eljutottunk a nagy méretű beszédatadabázisokig, valamint olyan új kísérleti módszerek alkalmazásáig, mint az elektromágneses artikulográfia vagy az ultrahang. A könyv írásain keresztül nyomon követhetjük ezt a fejlődési folyamatot, valamint kijelölhetjük magunk számára a lehetséges további kutatási irányokat.

Az Előszó után Gósy Mária összefoglalását olvashatjuk az anyanyelv-elsajátítás és a gyermeknyelv kutatásának történetéről, elméleteiről, módszereiről. A huszadik század elején a kutatókat elsősorban a szókincs kérdésköre érdekelte, ezt követte a hangtan, a morfológia és a fonológia feltérképezése, majd egyre inkább megjelentek nemcsak a produkcióra, hanem a percepcióra irányuló eredmények is. A tipikus nyelvfejlődés mellett egyre több kísérlet irányul napjainkban is az atipikus fejlődési mintázatokra, a két- és többnyelvűség, a jelnyelvhasználó közösségek nyelvhasználatának, valamint a pragmatikai tudás szerepének leírására is. A hangrögzítés elterjedésével lehetővé vált a szupraszegmentumok elemzése, valamint longitudinális, illetve különböző akusztikai-fonetikai kutatások elvégzése is. Napjainkban a beszédatadabázisok korát éljük, a magyar nyelvű gyermeknyelvi adatbázisok közül a legjelentősebbek a GABI, a TiniBEA, valamint a MONYEEK.

A könyv második fejezetében Bóna Judit hívja fel a figyelmet a beszédatadabázisok, valamint a GABI (Gyermeknyelvi beszédatadabázis és Információtár) jelentőségére. A legismertebb nemzetközi adatbázisok a TIMIT, a Switchboard, a Verbmobil vagy a Kiel Corpus of Spontaneous Speech. A nemzetközileg is jelentősnek számító BEA (BEszéltnyelvi Adatbázis) magyar köznyelvi hanganyagokat tartalmaz. A gyermeknyelvi beszédatadabázisok között a legismertebb a CHILDES (Child Language Data Exchange System), amely 26 különböző nyelvből tartalmaz felvételeket. A GABI fejlesztése 2013-ban kezdődött az ELTE Fonetikai Tanszékén. Két nagy osztályba sorolja a hangfelvételeket, a 3–9, illetve a 9–18 évesek életkori csoportjába, meg felvételek külön protokoll szerint készülnek. Jelenleg 405 db hanganyagot tartalmaz a korpusz, a cél 900 felvétel elkészítése. Elsősorban egynyelvű, tipikus fejlődésű gyermekek hanganyagait rögzítik, de található néhány atipikus, illetve kétnyelvű gyermek felvétele is az adatbázisban. Előnye, hogy nagy számú adatközlővel többféle beszéd típusban tartalmaz felvételeket, így az univerzális beszédjellemzők kutatására is kiválóan alkalmas.

A következő fejezetben Vakula Tímea és Váradi Viola látja el az olvasót hasznos tanácsokkal a GABI-felvételek lejegyzésének tapasztalatai alapján a felvételkészítés és az annotálás tudnivalóiról. A szerzők kiemelik, hogy gyermekek esetében több nehézség merül fel a felvételkészítés során, mint a felnőtteknél. Természetes közegekben (iskola, óvoda, otthon) veszik fel a hanganyagokat, hogy minél kevésbé legyen számukra szokatlan a szituáció. A spontán narratíva során dicsérettel, mosolygással szükséges biztatni a fiatalabb gyermekeket, növelve ezzel beszédkedvüket. Hasznos módszer emellett a kiegészítendő kérdés, a választós kérdés vagy az utolsó frázis megismétlése is. Nehézséget jelenthet fiatalabb életkorokban a pontatlan artikuláció és a különböző beszédhibák is, mindezek miatt az adatbázis fejlesztői tréningeket is tartanak a lejegyzők és a felvételkészítők számára egyaránt.

Markó Alexandra és munkatársai írásában a gyermeknyelvi artikuláció vizsgálatának új, műszeres vizsgálati módszereiről olvashatunk. Ezek az ultrahang, az elektromágneses artikulográfia, valamint az elektroglossográfia. Előnyük, hogy az artikulátorokat mozgás közben is nyomon tudják követni, valamint használatuk minimális kellemetlenséggel jár az adatközlő számára. Az ultrahang a nyelv felszíni kontúráját teszi láthatóvá. Az elektromágneses artikulográfia (EMA) módszere során a képzőszervek egyes pontjaira szenzorokat helyeznek, ezek érzékelik azok helyzetét és elmozdulását. Az elektroglossográf (EGG) a zöngeminőség vizsgálatára lett kifejlesztve, elektrodáinak segítségével a hangszalagok összetalálkozása és összeérése becsülhető meg. A gyermeki artikuláció vonatkozásában fontos kutatási irány lehet a jövőben a koartikuláció vizsgálata ultrahanggal és EMA-val, a mássalhangzók képzéshelyének megvalósulása vagy az ultrahangnak ajakvideóval való kiegészítése is.

A következőekben Horváth Viktória kutatásának eredményei olvashatóak a 6, 7, 8, illetve 9 éves gyermekek spontán beszédében előforduló megakadásjelenségek típusairól és időzítési sajátosságairól. Minden életkorban a kitöltött szünetek száma volt a legmagasabb, ezt követte a téves kezdések, valamint az ismétlések előfordulása. Az ismétlések a 6 és 7 éveseknél kivétel nélkül funkciószavakat érintettek, az idősebbeknél ez az arány kisebb. Az életkor előrehaladtával csökken a szó belsejében tartott néma szünetek aránya, valamint 9 éves korra a grammatikai hibák száma is. Az ismétlések szerkesztési szakaszai voltak a leghosszabbak minden korcsoportban. A csoportok között nem volt adatolható szignifikáns különbség a megakadások előfordulásában és temporális sajátosságaiban (a kitöltött szünet kivételével).

A szókincs gyarapodásának, minőségi változásainak kérdéskörével foglalkozik Neuberger Tilda. A gyermeki nyelv elsajátításának szakaszai a gögicselés, a gagyogás, a holofrázisok, a kétszavas közlések, a telegrafikus beszéd, majd hároméves kor környékén megjelennek az összetett mondatok, valamint három-négyéves korban az ún. verbális mámor időszak is figyelhető meg, amikor az igék száma hirtelen és nagymértékben megszaporodik. 3–6

éves kor között jellemzőek továbbá a túláltalánosítások, a népetimológia, a metaforák, megszemélyesítések vagy a kontaminációk, amelyeket ebben az életszakaszban a gyermekek nem stilisztikai célból használnak. Szófajok tekintetében, 6–11 éves kor között a főnevek dominálnak a beszédben, 13 éveseknél azonban már az igék. Az ilyen vizsgálatok jelentősége, hogy segítségével fel lehet tární a megfelelő életkori szinttől való elmaradást, majd megtalálni az adekvát módszert a fejlesztésre.

Krepsz Valéria és Gósy Mária az anyanyelv-elsajátítás egyes életkori szakaszainak morfémaidőzítési sajátosságai kapcsán végzett kutatásaikról számolnak be. Kísérleti eredmények szerint az egyes toldaléktípusok a nyelvfejlődés eltérő szakaszaiban jelennek meg. A gyermeknyelvben a szótó/toldalék arányok különböznek a felnőttnyelvben tapasztaltaktól. A kiegyenlítődési tendencia értelmében minél több szótagból áll egy szó, annál inkább csökken a szótagok időtartama. A jelen kísérletben azt találták, hogy ez a tendencia a két és három szótagból álló tövek esetében a 4, az 5, illetve a 6 éveseknél is bekövetkezik, az annál hosszabb szavak esetében azonban csak a hatéveseknél. A toldalékok időtartama a négyéveseknél volt a leghosszabb, a hatéveseknél a legrövidebb, ami összefüggésben áll a kognitív funkciókkal és az artikulációs tempóval. További eredmény, hogy az anyanyelv-elsajátításban rendszerint korábban megjelenő toldalékok (pl. *-ban/-ben*) kiejtési időtartama rövidebb, mint a később megjelenőké.

Tar Éva beszédhanghibás tüneteket mutató gyermekek beszédében vizsgálta a szó eleji elől képzett zárhangok zöngésségi jellemzőit. Megállapította, hogy az elől képzett zöngés zárhangok előzöngés megvalósulásainak előfordulási aránya a tipikus fejlődésű és a beszédhanghibával rendelkező csoportban (BHH) szignifikánsan nem különbözött. A BHH csoportban jelentős egyéni különbségek voltak az előzöngés megvalósulások gyakoriságában. A zöngés-zöngételn kontraszt elsajátításának folyamatában a BHH-sok egy részénél a folyamat megrekedt abban a szakaszban, amikor még nem alakult ki a zöngésségi kontraszt. Akiknél viszont elsajátított a kontraszt, azok stabilabban használják a beszédükben, mint az azonos fonológiai fejlettségű, de fiatalabb gyermekek.

Auszmann Anita 7, 9, 11 és 13 éves gyermekek magánhangzóinak akusztikai-fonetikai sajátosságait vizsgáló kutatásának eredményeiről számol be. Korábbi eredmények szerint 5–6 éves óvodások spontán beszédében a rövidhosszú magánhangzók nem különülnek el teljesen minden egyes fonológiai párnál. A 9 éveseknél azonban már szignifikáns eltérés mutatható ki minden magánhangzó pár esetében. Az életkor előrehaladtával egyre inkább szétválik az egyes magánhangzók formánszerkezete. Az életkor mind az első, mind a második formásra szignifikáns hatással van. Az életkor növekedésével egyre rövidebbé válnak a kiejtett magánhangzók is. A 13 éveseknél mért időtartamok már nagymértékben hasonlítanak a felnőttekéire.



A fonológiai tudatosság 4 és 10 éves kor között történő fejlődésével és mérési módszereivel foglalkozik Jordanidisz Ágnes. A fonológiai tudatosság nem más, mint a gyermek metanyelvi tudása. A jelen kötetben ismertetett kísérletben összesen 450 fő vett részt: tipikus fejlődésűek, valamint az írás vagy az olvasás zavarával küzdő tanulók. Az eredmények szerint a magyar gyermekek fonológiai tudatossága egyaránt mutat univerzális és nyelvspecifikus jegyeket is. A fonématudatosság az olvasás megkezdése előtt ugrásszerű fejlődésnek indul. A gyermekek 9–10 éves korra érik el azt a szintet, amikor a három fő terület, a szótag-, rím- és fonématudatosság szintje egyforma lesz. Az itt bemutatott tesztelési módszerrel hozzá lehet járulni a diagnosztikai módszerek sikerességéhez, valamint az elmaradást mutató gyermekek fejlesztéséhez is.

Az utolsó fejezetben Zsák Éva Indira 6, 9, illetve 17 évesek körében vizsgálja a képsorozat alapján való történetmesélés jellegzetességeit. Eredményei szerint a közlések hosszúságában sem a korcsoportok, sem a nemek között nincs szignifikáns különbség. Az életkor előrehaladtával nő a nyelvi sokszínűség, vagyis a szóismétlések aránya kisebb lesz, egyre többfajta határozó jelenik meg, valamint a jelzők használata is gyakoribbá válik. Megfigyelése szerint a hatévesek még nem ismerik fel olyan mértékben a képek közötti okozati összefüggéseket, mint az idősebb korosztály képviselői.

A kötetet ajánlom nemcsak szakmabelieknek, hanem mindazoknak, akik érdeklődnek a gyermeki nyelv jellegzetességei, illetve fejlődési folyamata iránt, valamint azoknak, akik inspirációt szeretnének kapni arról, hogy milyen további kutatási célok tűzhetők ki a gyermeknyelv vizsgálatában.

*Hantó Réka*

**Gyarmathy Dorottya:**  
***Megakadásjelenségek a magyar spontán beszédben***

**MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 2017.**

2017 végén jelent meg Gyarmathy Dorottya monográfiája a magyar spontán beszédben előforduló diszharmonias jelenségekről, azaz a megakadásokról. A szerző immár egy évtizede kutatja a megakadásjelenségek gyakoriságát, jellemzőit, előfordulásuk okait a magyar nyelvben. A most megjelent kötet ennek a kitartó kutatómunkának az összegzése, a szerző legfontosabb eredményeinek a bemutatása.

A megakadásjelenségek vagy köznapi nyelven nyelvbottlások vizsgálata több szempontból is fontos eredményekkel szolgálhat. Egyrészt olyan rejtett beszédprodukciós folyamatokra hívja fel a figyelmet, amelyek egyelőre semmilyen más módon nem vizsgálhatók. Másrészt a gyakorlat szempontjából is óriási jelentőséggel bír, hiszen az eredmények több beszéd- és nyelvi

zavar diagnosztizálásához nyújtanak fontos támpontot, árulkodnak az idegnyelvtudás szintjéről, a beszélő egyéni jellemzőiről, és a beszédtechnológiai alkalmazásokban sem hagyhatók figyelmen kívül.

Gyarmathy Dorottya könyvében egyrészt egy általános ismertetést nyújt a megakadások definíciójának kérdéseiről, a típusokba sorolás problémáiról, másrészt részletesen elemez egyes jelenségeket mind a bizonytalanságból adódó jelenségek, mind a hibák közül. Így egyrészt a laikus olvasó is átfogó képet kaphat a témáról, másrészt olyan izgalmas elemzésekbe is bepillantást nyerhetünk, mint például az *izé* előfordulásának jellemzői a magyar beszédben, avagy miről tanúskodnak a perszeverációk.

A kötet első fejezetei a spontán beszéd jellemzőit és a megakadások általános jellemzését tartalmazzák. A szerző bemutatja, hogy milyen beszéd típusok vannak a beszédtervezési folyamatok szempontjából, és foglalkozik a spontaneitás vs. természetesség problematikájával is. Kiemeli, hogy a két fogalom jelentésében nincs átfedés: a spontaneitás a tervezés és kivitelezés szinte egy időben történő voltára utal, míg a természetesség a beszélő számára megszokott beszédet jelenti. A két fogalom különbségének tisztázása rendkívül fontos, amire a szerző kiválóan fel is hívja a figyelmet.

A megakadások természetes velejárói a beszédnek, így univerzális jelenségek, ugyanakkor az egyes nyelvekben más és más beszédtervezési szint okozhat nagyobb nehézséget – így nyelvspecifikusak is. Ennek és a gyakorlati alkalmazások eltérő igényeinek köszönhetően nincs egységes definíciója a megakadásjelenség fogalmának. A szerző ezen probléma bemutatásával kezdi a megakadások tárgyalását, majd bemutatja a kutatásuk rövid tudománytörténeti hátterét, végül hosszabban ír a kategóriába sorolás kérdéseiről. Megemlíti a nemzetközi szakirodalomban megjelenő ellentmondásokat, és ír az eltérő hazai kategorizálások különbözőségéről és hasonlóságairól is. A kötet további részében a hazai szakirodalomban leginkább elfogadott kategóriarendszer szerint csoportosítja a vizsgált jelenségeket. Eszerint két nagy típusba sorolja a megakadásokat: bizonytalanságból adódó jelenségekre és hibákra. A fejezet emellett foglalkozik az önmonitorozással és a hibajavítással is, végül pedig a megakadásjelenségek tudományos hasznáról olvashatunk.

A negyedik fejezet a bizonytalanságból adódó megakadásjelenségek elemzésébe enged a teljesség igénye nélkül bepillantást. Megismerkedhetünk az ismétlések és az újraindítások jellemzőivel, a néma szünet funkcióival, illetve az *izé* és az *úgyhogy* töltelékszó előfordulásaival. Az ismétlések és az újraindítások több szempontból hasonlítanak egymásra (hiszen mindkettőben közös művelet az ismétlés), de más szintű beszédtervezési problémára utalnak. A szerző akusztikai fonetikai mérésekkel elemzi azt, hogy milyen formai jellemzőik vannak ezeknek a megakadásjelenségeknek, illetve a fonetikai megvalósulásuk hogyan utal a funkcióikra. Az összevető elemzés után az újraindítások további, még részletesebb elemzése olvasható. A szerző célja az, hogy kiderítse, milyen okai lehetnek az újraindítások megjelenésének. Az

eredményekből arra következtet, hogy az újraindítások nem minden esetben tekinthetők bizonytalanságból adódó megakadásjelenségeknek, előfordulhatnak a lexikális előhívás problémájából adódó hibajelenségként is.

A megakadások csoportosításakor komoly nehézséget okoz a néma szünetek megítélése. Ezek a jelenségek ugyanis nem minden esetben tekinthetők megakadásnak, hiszen szükség van rájuk a levegővételhez, segíthetik az értelmi tagolást, de retorikai funkciójuk is lehet. Sokszor ugyanazon szünet többféle funkciót is betölthet, ami még inkább megnehezíti a kategorizálást. Gyarmathy Dorottya azon nehéz feladatot tűzi ki célul a néma szünetekkel foglalkozó alfejezetben, hogy akusztikai fonetikai mérésekkel és pozíció szerint elemzésekkel elkülönítse a különböző szünettípusokat. Eredményei szerint igazolható a szünetek időtartamai és a közlésben betöltött funkcióik közötti összefüggés.

A helyettesítő funkciót tekintve talán leguniverzálisabb szavunk az *izé*. Ez a szócska töltelékszónak is tekinthető a terminus pszicholingvisztikai értelmében, mivel nemcsak akkor jelenik meg, ha a beszélőnek nem jut eszébe a kiejteni szándékozott szó, hanem időnyerési céllal is kiejthetjük. Ebben a fejezetben (a szakirodalomban először) a szerző arra keresi a választ, hogy a kétféle funkcióban használt *izék* elkülöníthetők-e akusztikai szempontból is. Emellett egy kérdőíves kutatással felméri az *izé* megítélését is az átlagos beszélők körében.

Az *úgyhogy* kötőszó napjainkban funkcióbővülésen megy keresztül. A kötetben szereplő elemzések szerint a funkcióbővülés jól kimutatható a szó időtartama és a környezetében álló szünetek alapján. Ezzel a szerző egy a jelenben zajló szinkron nyelvi változásra hívja fel a figyelmünket.

Az ötödik fejezetben néhány hiba típusú megakadás, a téves kezdések, téves szótalálások és a perszeveráció jellemzőit ismerhetjük meg. A téves kezdések részletes elemzéséből bepillantást nyerhetünk az önkorrektív folyamatok működésébe és a téves kezdések feltételezett okaiba. A téves szótalálásokról szóló fejezetben a szerző egy Horváth Viktóriával közös korábbi kutatására alapozva mutatja be, mi történik a mentális lexikon aktiválása során, milyen hibák csúszhatnak a szóelőhívási folyamatokba, illetve hogyan tudjuk korrigálni ezeket.

Az utolsó részletesen elemzett megakadásjelenség a perszeveráció, amely az artikulációs tervezés működési zavara. „Rossz hiba”, mivel egy már korábban kiejtett elem újbóli megjelenését jelenti. A perszeveráció sajátosságainak leírásával ilyen részletesen még nem foglalkoztak korábban, mint a jelen kötetben. A szerző elemzi a perszeveráció típusait, hatótávolságát, az érintett szó szófaját, illetve a javított perszeverációk szerkesztési szakaszát is.

A kötetben bemutatott kutatások igen fontosak és megkerülhetetlenek a nyelvtudomány és a már említett gyakorlati alkalmazások szempontjából. A jó stílusban megírt fejezetek azok számára is érthetővé teszik a problémákat, kérdéseket és az eredményeket, akik egyébként nem járatosak a

pszicholingvisztikai szakirodalomban. Jó szívvel ajánlom tehát a könyv elolvasását nemcsak a nyelvészek és a nyelvvel foglalkozó pszichológusok, hanem mindenki számára, aki érdeklődik az ember csodálatos képessége, a beszédprodukciónak működése iránt.

*Bóna Judit*

**Gósy Mária – Krepesz Valéria:  
Morfémák időzítési mintázatai a beszédben**

**MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 2017.**

A beszédkorpuszok fejlesztése új korszakot nyitott a beszéd kutatásban. A nagy mennyiségű rögzített beszédet és annak annotációját tartalmazó adatbázisok lehetővé teszik, hogy sok beszélő felvételén történjenek több szempontú, statisztikai eljárásokkal alátámasztott empirikus kutatások. Az MTA Nyelvtudományi Intézet Fonetikai Osztályán fejlesztett BEA és Tini BEA adatbázisoknak, illetve az ELTE Fonetikai Tanszékén létrehozott gyermeknyelvi GABI adatbázisnak köszönhetően a spontán beszéd időviszonyainak sokrétű elemzése is megtörténhetett olyan szempontok alapján, amelyekkel kapcsolatban eddig csak sporadikus kutatások születtek.

Gósy Mária és Krepesz Valéria a morfémák időzítési mintázatait elemezte nagy mennyiségű beszédanyagon; a jelen kötet – ennek szintézisaként – az elmúlt években megjelent eredményeket tartalmazza három nagy témakör köré csoportosítva: (i) szavak időzítési jellemzői, (ii) a frázisvégi nyúlás jelensége, (iii) szavak ejtési sajátosságai.

Az első témakör köré négy nagyobb kutatás szerveződött. A szerzők szótövek és toldalékok, valamint igekötős szavak időviszonyait elemezték. A tanulmányok jelentősége nemcsak abban rejlik, hogy eddig ebben a témában kevés kutatás született a hazai szakirodalomban; hanem abban is, hogy a szerzők elsőként közölnek ilyen jellegű adatokat óvodás gyermekek és tizenéves tanulók beszédéről. Az eredmények szerint a beszélők a szótagszám növekedésével rövidebben ejtették a szótöveket; a toldalékok időtartama azonban állandó maradt. Új eredmény, hogy ez a kiegyenlítődési tendencia az anyanyelv-elsajátításban fokozatosan alakul ki, a felnőttekéhez hasonló mintázat csak a hatéveseknél volt kimutatható.

A második nagyobb rész a frázisvégi nyúlást tárgyalja. A jelenséget a szerzők felolvasásban és nagy mennyiségű spontán beszédanyagon tanulmányozták a szótagszám és a mondatpozíció, a magánhangzó fonológiai időtartama,

a teljes szótag és a beszélő életkora függvényében. Az eredmények szerint szignifikáns különbség volt a felolvasott mondatokban a mondat közepén és legvégén ejtett szavak utolsó magánhangzójának időtartamában; a rövidek a hosszúakhoz képest kevésbé nyúltak meg. A jelenség vizsgálata a spontán narratívákban azt mutatta, hogy a frázisvégi nyúlás a fonológiai hosszúságtól függetlenül bekövetkezett mind a fiatalok, mind az idősek beszédében.

A szavak ejtési sajátosságairól szóló fejezet három kutatás eredményeit ismerteti. A szünet a szóban jelenségét a szerzők a BEA-adatbázis több mint hatvan beszélőjének mintegy 37 órányi hanganyagán elemezték. A szón belül tartott szünetek részletes leírása ilyen nagy adatmennyiségen szintén új eredmény a hazai szakirodalomban. A gyakorisági elemzések mellett a temporális viszonyok meghatározása is megtörtént a szünet beszédszakaszban elfoglalt pozíciójának és az adott szó szótagszámának függvényében. Az eredmények szerint a szón belüli szünetek időtartama hosszabb volt a beszédszakasz első felében, mint második felében; de az artikuláció leállításának hossza nem független az adott szó szófajától sem.

Gósy Mária tanulmányában három korosztály spontán narratíváiban elemezte a *-ban/-ben* és a *mert* morféma ejtészérváltozatait a mássalhangzó-törlődés szempontjából. A /t/ törlődése jellemzőbb volt, mint az /n/ fonémáé. Az eredmények megerősítették azt a szociolingvisztikában korábban leírt tendenciát, hogy a normát/presztízsfórmát legnagyobb mértékben a középkorú beszélők követik – a jelen kutatásban ugyanakkor éppen ez a korcsoport volt a leginkább heterogén a három elemzett morféma ejtésének szempontjából.

A kötet utolsó tanulmányának témája a szavak redukálódásának jelensége a spontán beszédben, amelynek négy típusát tárgyalják a szerzők: (i) lenizációk, vagyis lazítási folyamatok eredményei; (ii) a hiátus feloldása; (iii) egy beszédhang kiesése; (iv) több beszédhang kiesése (szócsonkítás). A szerzők számos nyelvi példát és hangszínképet is közölnek a jelenségek részletes bemutatására.

A tanulmánykötet célkitűzése az volt, hogy bemutassa az elmúlt évek kutatássorozatának eredményeit a szavak időzítési mintázataival kapcsolatban. Az eredmények számos újdonsággal szolgálnak a magyar beszéd temporális viszonyairól, és felhasználhatók az oktatás, a kutatás valamint a beszédtechnológiai alkalmazások területén is.

*Horváth Viktória*